

LENGYELORSZÁG

FODOR ANDRÁS:

Rózewicz költői fordítása

(MŰHELYTANULMÁNY)

Rózewicz költészetéről a lengyel irodalom beható ismerőin kívül itthon sokáig keveset tudtunk. A huszonhat éve először kiadott lengyel költők magyar antológiájából jelentősége — amit otthon már 1947-ben megszerzett —, nem derült ki. Még a közelmúltban is, 1967-ig inkább csak novelláit, drámáit olvashattuk hazai fordítóktól.

Figyelmemet egy véletlen körülmény irányította rá. 1958-ban együtt szerepeltem vele egy, a népi demokratikus országok új költészetét bemutató antológiában. (Hlubši nez smrt, Prága.) Saját verseimben ekkor és a továbbiakban valamiféle súlyosabb egyszerűsége törekedtem s a jó értelemben vett prózaiság, a pátosz nélküli konkrétság rokon hangjait véltem kihallani Rózewicz soraiból.

Sokan tán úgy vélik, hogy az elmúlt fél század magyar lírájában, ha magányosan is, de ott volt Kassák, aki törvényes jogaiba iktatta az izmusokat és a szabadverset. Valójában, noha Kassák állhatatosan járt a maga avantgarde útján, a magyar líra megmaradt a Nyugat-iskola kötöttségeiben, vagy éppen a népdalihletől újult, strofikus, szabályos, rímmel, ritmussal átszőtt szerkezeteknél.

Az első szembetűnő áttörés véleményem szerint 1958-ban, a *Mai francia líra* című antológia megjelenése után történt. Fiatal költőink ebből hirtelen ráéreztek az automatikusabb eluárd-i hangra, s kezdtek mindinkább szkémák nélkül, oldottabb, amorfabb módon írni. A rózewiczi versszemlélet mégsem, a változott körülmények közt sem lett nálunk otthonossá, közkeletűvé. Ha nem vesszük is figyelembe most a két háború közti lengyel irodalom másfele ösztönző, sok tekintetben modernebb hagyományát, nyilvánvaló, hogy a sajátos lengyel sorsból, a nagy generációs élményből fakadó rózewiczi stílus sokkalta melódiátlanabb, darabosabb, szárazabb, mint a fasizmus és elköteleződés hazai drámáit megszólaltató József Attiláé, Radnótié vagy Pilinszky Jánosé. Közvéleményünk a szép vers fogalmát többnyire még ma is az általuk megvalósított hangzásokéhoz köti. Ha pályatársaim eszköztárából kellene modellálni a rózewiczi lírát, csak részletenként rakhatnánk össze valamiképp Csorba Győző szűkszavú komorságából, Weöres, Tandori frivolon köznap hangpróbáiból, Ladányi groteszkjeiből, vagy éppen Pilinszky már-már kapcsolat nélküli töredékes szavaiból.

„To się złożyć nie może” („ami nem áll össze”) — idézhetném a költő egyik verscímét. S talán éppen a feladat szokatlan nehézsége készítetett rá, hogy próbálkozzam ezt a stílust a magam módján rekonstruálni, megszólaltatni.

A körültekintő szelektáláshoz a költő valamennyi kötetét átnéztem. Mindegyikből igyekeztem kiemelni a jellemző, fontos darabokat, nem hagyva figyelmen kívül olyan korai verseket, mint a *Jatki*, vagy a *Lament*, az ötvenes évek rövidített formában is remek poémáját, a *Równinát*, de olyan nehéz ciklusokat sem, mint a *Poemat otwarty*, vagy a *Niejasny wiersz*. Fölvettem a végletesen sűrítő későbbi versekből is olyanokat, mint a *Drzwi*, a *Wiedza*, vagy a *Biała noc*. Tudvalevő, hogy Rózewicz ma-

gyar vonatkozású versei nem tartoznak java termésébe. Egy költeménnyel, a Petőfi-ről írt *Bialo pióro*-val mindenesetre ezt a kötődést is jelezni kívántam.

Bár a szerző elé került válogatási lista százalékos többségben utolsó tizenöt évben írt verseire támaszkodott, a hazai olvasók informálása, szoktatása, az összegezés szándéka miatt az előző korszak fokozatait is érzékeltetni kívántam. Szerepelt például az ötvenes évek egyik reprezentatív verse: a *Pierwsza miłość*. Rózewicz e költemény kihagyását kérte. Döntését persze tiszteletben tartottam, de nem egészen helyeslem. A vers ugyanis nem rossz. Valószínűleg ő sem tartja annak, csak eltávolodott tőle s nem veszi tekintetbe, hogy ez a még szenvedélyesebb, novellisztikusabban tagolt költemény nálunk segítené megértetni későbbi, tartózkodóbb, eszköztelembb stílusát.

Rózewiczé előtt Wystan Hugh Auden angolszász költőtől válogattam hasonló terjedelmű verskötetet. A véleménye után érdeklődő levélre azt írta, ő a válogatásba nem szól bele, nyilván úgy van jól, ahogy mi gondoljuk, ahogy a helyi adaptációs viszonyok kívánják. Úgy látszik, mi kelet-európai költők viszont egymás közt érzékenyebbek vagyunk korszakváltásaink regisztrálására, a tonális következetesség utólagos tisztázására. A versekbe beleszóló történelem olykor még az állhatatosakat is erre kényszeríti. Megjegyzem viszont, hogy Rózewicz mindössze két vers elhagyását kérte. Az így kialakult végleges lista 50 verscímet tartalmazott, ebből 41 olyat, melynek a két hazai lengyel antológiában nincs fordítása. A válogatás a szerző jóváhagyásával is egy csupán a lehetséges változatok közül. Egészen más karakterű például, mint a Rapp and Whiting Kiadó kortárs költők sorozatában megjelent szűkebb terjedelmű, más verseket kiemelő gyűjtemény.

Ami a válogatás, méginkább a fordítás nyelvi föltételeit illeti, megvallom, nem tudok jól lengyelül.

Mentségtől, panasztól függetlenül, ami a nyelvtudás fontosságát illeti, bizonyos, hogy a versfordításban is mindinkább érvényesülnie kéne. Ámde kizárólagos minősítő feltétellel tenni, elsődleges értékét fetisizálni nem tanácsos. Szokatlanul hangzik, lehet, mégis úgy vélem, a jó versfordítónak a nyelv kíváncsos ismeretén túl mindekenélőtt *költőül* kell tudnia. A költői intuíció olykor a szigorú filológiánál is pontosabb megoldásokra képesít, nemegyszer a nyersfordítás hézagait, tévedéseit is kiigazítja. Másrészt arra is van gyakori példa, hogy a hűség dolgában korrektnek vélt szövegek éppen nyelvi szempontból kuszák, esetlenek, reménytelenül ott maradnak a papiroson, holt betűarabeszkék válnak, sohasem emelkednek verssé.

Nem akarom tovább feszíteni a régóta vitatott problémát, márcsak azért sem, mert a hazai lengyel antológiák éppen nyelvi igényességükkel, alapos filológiai apparátusukkal példásak. Egyezünk meg abban, hogy a nyelvi elégtelenség a hozzákészüléskor semmiképp se büntetendőbb cselekmény, mint a végeredmény költői átélésben mutakozó tehetetlensége. S még valamit: a nyelvi lápszust kijavíthatja a kontrollszerkesztő, a felelős lektor, a költői botladozást aligha.

Mindezek után meggyőződésem, hogy Rózewicz verseiben a szövegértelmezésnél, szótári munkánál sokkalta nehezebb maga a költői beleérzés, a hang eltalálása. Mert amint már céloztam rá, nem akármiféle szabadverseket írt. Első kísérleteitől kezdve észlelhető, hogy különös, lapidáris mondataiban megvan a hangsúlyos jelzések, kihagyások, mágneses szókapcsolatok *egyéni* lüktetése. A látszólag monoton előadásba is markáns ironia, éles humor szövődik. Így hát nem sajnálatos hiány, inkább karakterisztikus tulajdonság, hogy a jó hangzás mutatós formáit eleve kerülő, szabálytalanságában már-már improvizálnak látszó — valójában szigorúan szerkesztett líra képzetvilága dísztelen, önkínzásig csupaszított, tárgyiasan szikár. A hazai líra jelzők, színek, képek szinte érzéki tobzódására emlékező fordító bizony zavarba jön: bárhogy redukálja a kifejezési skálát, néha szeretné hangzatosabbá hevíteni a visszafogott jelzőket, köznapi hasonlatokat, mígnem észreveszi, hogy a rózewiczi vers igazi ereje éppen a lényegre szorítókozó érdesen kopár előadásmód. A kifejezések fojtott hangjában, gondolati tömörségében feszültség vibrál, mely a mondandót a prózáiság látszatában is költészetté emeli.

*

Tulajdonképpen innét kezdenék beszélni a tényleges fordítói tapasztalatokról. Ismétlem, bár Rózewicz tónusa a mi fülünknek túlságosan puritán, a fordítás törvényei vele kapcsolatban nem engedik meg se a töltelékzavakkal való dústítást, sem a szinonimákkal való hatványozást. Mondhatnám, ez esetben csak a $2 \times 2 = 4$ logikáját szabad követni. Merészebb hasonlattal élve, Rózewicz lírai alakzatai olyasfélék, mint a szeriális, punktuális zeneművek, melyekben minden hangnak, szónak helyt kell állnia önmagáért, ahol még a szavak dinamikája, sorrendje is szigorúan szabályozott.

A feladat most már csak az: ilyen vállalt kötöttségek közt hogyan lehet visszaadni a versek eredetiből kiérezhető lakonikus szépségét, a szavak látszólagos oda-vetettségéből is tovább sugárzó belső feszültségét. A továbbiakban — immár példák-kal illusztrálva — e feladat körüli dilemmákról, eredményekről szeretnék számot adni, mégpedig két aspektusból az önkínzó (ha jobban tetszik mazochista) fordítói hűség és a lehető szabadosság fokozatai tekintetében.

Bevezetésül valamit a fordítás hagyományos módjairól. Ez esetünkben a rövidebb és könnyebben járható út. Tudvalevően Rózewicz alig ír rimes, vagy szabályosan kötött verset. Válogatásunkba mindössze két idekivánczó példa került. Bennük a nyelv zenei lüktetését, hangsúlyait igyekeztem pontosan követni:

*Chcалbym dzyś mówić spokojnie i cicho
by ludzie mogli ze mną odpoczywać
śmiać się i płakać
i milczeć i śpiewać*

*Szeretnék szólni oly nyugodtan halkan
mindenki tudjon elpihenni tőle
nevetni sírni
hallgatni dalolni*

(Pragnienie)

Másutt, ahol szembetűnő egy-egy részlet következetesen tagolt formálása, ugyancsak igyekeztem eltalálni a hangzás magyar megfelelőjét:

<i>przez ręce</i>	<i>kezemen</i>
<i>przelatują</i>	<i>átröppennek</i>
<i>przez palce</i>	<i>ujjamon</i>
<i>przeciekają</i>	<i>áttafolynak</i>

<i>jeszcze piją</i>	<i>még isznak</i>
<i>jeszcze mówią</i>	<i>még beszélnek</i>
<i>zimne płomienie</i>	<i>a hideg lángok</i>

(Zamknięciem)

Egyébként viszont, nemhogy szükséges, káros volna betartani a kötetlen vers sorhosszúságainak, spontán ritmusainak játékát. A két nyelv eltérő hangsúlyrendje ilyen oldottabb változatban a közelítő egybeesést sem teszi lehetővé. A vers tipográfiai képét, arányelosztását viszont tekintetbe kell venni. Nagyon rövid sor helyébe lehetőleg ne kerüljön nagyon hosszú, és megfordítva. Ugyancsak követendőek Rózewicz versvégeken, vagy más kiemelt helyeken előforduló „hangsúlytalan hangsúlyai”.

Itt és most kell beszélnem a rózewiczi vers legfontosabb faktorának, a szónak a többnyire kapcsolat nélküli, köznapi funkciójú szónak jelentőségéről. Ha kritikus esetben nem találunk egy-egy, a keletkező hézagot elektromos erőterrel jól betöltő szót — a sor összecsuklik, érdektelen monotóniába fullad.

<i>poezja traci wzrok</i>	<i>Szeme fényét veszti a líra</i>
<i>o północy</i>	<i>éjjélkor</i>
<i>lub w samo południe</i>	<i>álló délben vagy épp</i>
<i>po obiedzie</i>	<i>ebéd után</i>

(O pewnych właściwościach
tak zwanej poezji)

Itt a *samo połódnie* helyén az álló dél kívánczozott szerencsés megoldásnak.
A Kazimierz Przerwa-Tetmajer-ben fordul elő a következő kijelentés:

*urodzi się syn
pierworodny
oprawca ojca*

Az *oprawca* szótári jelentése szerint hóhér, sintér, gyepmester. Nekünk nyilvánvalóan a hóhér értelme kell, sőt, ennél hangzásban is, tartalomban is több. Így adódott a talán nem végleges, de közelítő megoldás:

*megszületik a fiú
elsőszülött
az apa bakója*

Nagyobb töprengést okoz, ha egy-egy szó helyi értékét nem tudjuk megfelelően differenciálni. A *Wspomnienie dzieciństwa*-ban olvasható:

*Zółty latawec błyskał
w przewalającym się dymie
jak oko smoka*

A *latawec*-re, *smok*-ra egyaránt csak a sárkány szavunk van. Úgy kellett más szót találni, hogy legalább az egymásra vonatkozás kapcsolata megmaradjon:

*Sárga papiros-sárkány
csillámlott gomolygó füstből
akár valódi szörny szeme*

A verssel különben zárószakasza miatt is érdemes foglalkozni:

*Stół na którym opieram głowę
jest jak pień
świętego drzewa*

Ha szó szerint fordítanánk:

*az asztal melyre fejemet támasztom
olyan mint a
levágott fatörzs*

Ámde így teljesen rejtett marad a belső utalás, hogy a lihegéstől űzött, menekülő fiú netán a sárkány áldozata lesz. A „levágott fatörzs” helyett tehát erősebb, pontosabb asszociációt keltő megoldás kell, mely némiképp a vesztőhely képzetét is felidézi:

*az asztal melyre fejemet hajtom
olyan mint a
lecsapott fatörzs nyaka*

Lehetne még szólni a végső szűkszávúság olyan próbára tevő darabjairól, mint a *Domek*, melynek már a címével is baj van. Mert a versbeli értelem szerint az első személlyel azonosított *Domek* nem kis ház, nem házacská, nem lak, nem is házikó, hanem, lévén a mindenkori halandók számára menedék, búvóhely, más nem lehet, mint kunyhó:

*Ja domek dla umarłych
znaleźli tu swoje
ostatnie schronienie*

*Vagyok halottak kunyhója itt
bennem találtak
végső menedékre*

*

Ezek után szólnék azokról a viszonylagos engedményekről, merészkedésekről, amiket a hatásosabb hűség érdekében megengedhetőnek véltem.

Az esetek első csoportját költői áthallásnak nevezném. Vannak itt olyan termé-

szetes megoldások is, amelyek a formális hűség szabályai ellen sem vétének. Bizonys liturgikus szövegek kellően ritmizált, alliterált behelyettesítésére gondolok:

*Nie wierzę w przemiane wody w wino
nie wierzę w grzechów odpuszczenie
nie wierzę w ciała zmartwychwstanie*

Magyarul

*Nem hiszek a borra változó vízben
nem hiszek a bűnök bocsánatában
nem hiszek a testek föltámadásában*

Kockázatosabb „áthalláson” kaptam magam az *Elegia provincjonalna* egyik részletében:

*Tam małe pociągi ryczą
jak stalowe cieleta
do matki przestrzemi*

A „przestrzeń” jelentése: tér, térség, — de a tér-anya, térség-anya rendkívül esetenül hangzik. A jobb megoldást itt József Attila diktálta: „Űr a lelkem az anyához, a nagy úrhöz szállna fönn”. Így adódott a következő megoldás:

*Apró vonatok bögnek
acél borjak gyanánt
az űr anyához.*

A kép nem egészen szabatos, a földrajzi térség helyébe a kozmikus került, de ez a lehetőség szerintem a rózewicziben is benne van.

A szükséges szabadoságok másik csoportjaként említeném az inverziót, a szó-és sorcserét. Említettem, hogy szintaktikai eltérésektől függetlenül Rózewicz bizonyos szavainak, kijelentéseinek megszabott, alig mozdítható sorrendje, helye van. Sajnos! tenném hozzá, mert olykor a magyar fül, értelmi-nyelvi beidegzés, vagy a pusztá jóhangzás törvénye cserét kívánna.

A *Z życiorysu* így végződik:

*mój życiorys kończył się
juz kilka razy
raz lepiej raz gorzej*

Raz lepiej raz gorzej: hol rosszabbul hol jobban, mondanám a magyar hangsúlyrend szerint, de a költő nyilván nem ok nélkül tette nyomatékosabb helyre a „gorzej”-t. Így hát mellőztem a szócsereit; megengedhetőnek hiszem viszont a következő részletnél, mely az *Opowiadanie o starych kobietach*-ból való:

*znają odwrotną stronę
medalu
miłości
wiary*

merthogy ez magyarul kétségtelenül ebben a sorrendben hangzik jól:

*ismerik másik oldalát
éremnek
hitnek
szerelemnek*

Ha a két utolsó sort fordítva mondom, keményen, sután szól, holott az eredeti leke-rekített és nyitott egyszerre (Milości wiary).

Végezetül szeretnék szólni még a rózewiczi képalkotó erő visszaadásának, fokozatásának lehetőségéről. Mivel nagyon kevés képet, metaforát használ, ahol mégis,

ott a szavaknak különleges fényereje támad. Indokolt, hogy ezt a kontrasztot a fordító is érzékeltesse.

A Równina végén található a következő megjelenítés:

*Czuję smak deszczu
i wiatru*

Ezek közönséges észrevételek, ámde:

*i księżycowa zastyga polewa
na ciemnym dzbanie ziemi*

szó szerint:

*és a hold máza hűl, keményedik
a föld sötét kancsóján*

Így is szép, de nem tudtam ellenállni, hogy a *zastyga* nehezen kifejezhető folyamatoságát ne erősítsem egy idekívánczó ige bevonásával, hogy ezzel és a két mondatrész cseréjével ne mutassam föl a képet teljes, borzongatón hideg pompájában:

*ragyog a föld sötét kancsóján
a holdfény kihűlt máza*

Kissé tartózkodóbban, de ugyancsak szőrendi és sorcserével, jelzőátvetéssel törekedtem maximális tartalmi hangulati kifejezésre az *Elegia na śmierć czernastoletniego cholpca* fordításakor.

Utolsó példaként három részletét idézek belőle eredetiben, szó szerinti és költői fordításban:

<i>W kabine telefonicznej</i>	— <i>A telefonfülkében</i>	— <i>Nagy szálloda</i>
<i>w migotaniu światła</i>	— <i>a nagy szálloda</i>	— <i>fémcsillámai közt</i>
<i>wielkiego hotelu [...]</i>	— <i>fényének villogásában [...]</i>	— <i>a telefonfülkében [...]</i>

<i>„ludzie mówią że chłopiec kochał się</i>	— <i>az emberek azt mondják</i>	— <i>Az emberek beszélnek</i>
	— <i>a fiú szerelmes volt</i>	— <i>a boldogtalan fiú</i>
	<i>boldogtalanul</i>	<i>egy érett szép</i>

<i>nieszczęśliwie w pięknej dojrzałej kobiecie”</i>	— <i>egy szép érett</i>	— <i>asszonyba volt</i>
	— <i>asszonyba</i>	— <i>reménytelen szerelmes</i>

<i>Opadały mgły</i>	— <i>Leszállt a köd</i>	— <i>Leszállt a köd</i>
<i>w świetle dziennym</i>	— <i>a nappali fényben</i>	— <i>a nappali fényben</i>
<i>życie chłopca</i>	— <i>a fiú élete</i>	— <i>előbukkant</i>
<i>wynurzało się</i>	— <i>előbukkant</i>	— <i>a fiú sorsa</i>
<i>powoli</i>	— <i>lassan</i>	— <i>fokról-fokra</i>

<i>biały</i>	— <i>fehér</i>	— <i>fehér</i>
<i>przezroczystry szczyt</i>	— <i>átlátszó csúcs</i>	— <i>áttetsző csúcs gyanánt</i>
<i>z czarnym olbrzymim</i>	— <i>a halál fekete</i>	— <i>a nagyváros</i>
<i>odwołkiem śmierci</i>	— <i>óriási potrohával</i>	— <i>csatornáiba meritve</i>
<i>pogrążonym</i>	— <i>elmerülve</i>	— <i>a halál</i>
<i>w kanałach wielkiego</i>	— <i>a nagyváros</i>	— <i>óriási</i>
<i>miasta</i>	— <i>csatornáiban</i>	— <i>fekete potrohát</i>

*

A felsorolt érvek és példák azt szeretnék bizonyítani, a magyar fordítónak helyenkint szükségszerűen el kell térnie az eredetiben levő szintaxistól, nyelvi, képi gondolkozástól —, de hűnek kell és lehet maradnia az eszköztelenül is kemény, sajátosan nagy erejű hanghoz: Rózewicz eredendő költői szemléletéhez és szelleméhez.